

Demonologia populismului. Conspiraționismul ca pseudo-știință politică

■ BRÎNDUȘA PALADE

[The National University of Political Studies and Public Administration, Bucharest]

Abstract

This paper will argue that the main attraction of conspiracy theories that are popular nowadays and influence many voters in democratic countries is their pseudo-scientific demonology. The non-falsifiable accounts of most theories of conspiracy meet strong biases that hinder criticism and objectivity. The gnostic roots of conspiracy theories and the origin of conspirativism in both Europe and the United States will also be considered, as well as the main elements of modern and contemporary conspiracy theories. Finally, the paper will inquire into the ideological profile (conservative or progressive) of the most known supporters of conspiracy theories.

Keywords

pseudo-science; conspirativism; determinism; biased assimilation; democracy

În viziunea lui Karl Popper, garanția științifică a unei ipoteze sau opinii este oferită de falsificabilitatea ei. Distincția dintre știință și pseudo-știință constă în aceea că numai cea dintâi se bazează pe ipoteze sau opinii testabile, care pot fi falsificate pe baza observației empirice. Aceasta înseamnă, pentru Popper, că teoria marxistă este în mare parte pseudo-științifică, la fel ca și psihanaliza, întrucât ambele sunt teorii non-falsificabile cu pretenții științifice, care se bazează pe mituri și nu tolerează în general critica¹.

În cele ce urmează, mă voi referi în termenii non-falsificabilității la curentul conspiraționist actual, care corespunde așa-numitei epoci a „post-adevărului” în care raționalitatea științifică este devalorizată și discuția asupra credibilității surselor este obliteratedă. Voi examina motivele pentru care chiar non-falsificabilitatea teoriilor conspirației în politică le face mai ușor de adoptat de către cetățenii care susțin pasiv sau activ, în democrațiile de astăzi, partide sau lideri ce își construiesc oferta politică prin apelul la conspiraționism (mă refer la lideri ca Viktor Orban, Donald Trump sau Liviu Dragnea). Numesc aici conspiraționism strategia de a recurge

1 Karl Raimund Popper, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge* (London and New York, Routledge, 1963, 2002), 449-63.

în mod frecvent la teorii ale conspirației ce proiectează culpabilitățile asupra unor țapi ispășitori de genul lui George Soros.

Voi susține și că succesul teoriilor conspirației provine dintr-o nevoie psihologică de a „ordona” haosul ce derivă dintr-o anxietate în fața complexității realității social-politice. Această complexitate este mai neliniștitoare în momentul unui eveniment tragic (un asasinat, un atac terorist). Pentru ca efortul de „ordonare” psihologică a haosului să fie cât mai redus, o simplificare conspirativă, mono-explicativă, este de multe ori preferată unei multitudini de explicații complexe. Voi explora apoi sursele ideologice ale conspiraționismului politic, în Europa și în Statele Unite și voi consemna unele ipoteze asupra cauzelor răspândirii acestui curent.

În final, voi rezuma efectele politice ale credinței în conspirații, cu ajutorul cărora diferiți lideri și guverne populiste încearcă în prezent să se legitimeze, și voi încerca să trag o concluzie despre ce anume îi predispune pe indivizi să adere mai ușor la explicații conspirative.

Pseudo-știința politică a conspiraționismului conferă narațiunilor de legitime ale acestor lideri o aură de certitudine, cu ajutorul unui amalgam de adevăruri parțiale și ficțiuni cu ambiții explicative.

Conspiraționism și determinism

Strategia de a explica orice, în discursul politic, prin apelul la teorii ale conspirației poate fi numită conspiraționism. În acord cu conspiraționismul, există întotdeauna o explicație causală simplă a tuturor evenimentelor, care face apel la o eminență cenușie sau la un grup puternic care ar fi complotat în secret pentru producerea lor. De pildă, uciderea președintelui John F. Kennedy ar fi fost efectul conspirației guvernului SUA, moartea prințesei Diana într-un accident de mașină ar fi fost orchestrată de familia regală britanică, căsătoria Prințului Harry cu actrița americană Meghan Markle este parte a unui complot britanic mai larg de a redobândi controlul asupra Americii. Dacă aceste teorii ale conspirației construiesc cauzalități bazate pe ipoteza existenței unor comploturi ascunse ce au un obiectiv politic sau criminal mai tangibil, există și teorii ale conspirației mai fanteziste, cum este de pildă aceea că lumea ar fi controlată de lideri care descind dintr-o rasă de șopârle extraterestre (reptilienii).

Familia regală britanică, inclusiv Regina Elisabeta a II-a, ar face parte din această specie de reptilienii care controlează lumea. Dar, oricât de extravagantă ar părea această ipoteză, de pildă într-un sondaj al ziarului online *Express* publicat pe 17 februarie 2017, numai 36% dintre cititori au votat până pe 28 martie 2019 pentru răspunsul că teoria reginei reptiliene este „fie o nebunie, fie o fantezie science-fiction”, în timp ce 64% au considerat că autorul teoriei este „un geniu lucid”².

Teoriile conspirației apar de multe ori și după producerea unor răsturnări sociale și politice de tipul revoluțiilor. De pildă, Revoluția Franceză a fost „explicată” conspiraționist nu ca o acumulare a resentimentelor populației din cauza sărăciei și guvernărilor despotice din Vechiul Regim, ci ca produsul conspirației unei societăți secrete de Illuminati, care provenea din rândurile francmasoneriei. Această cabală ar fi reușit să îi transforme magic pe țăranii relativ mulțumiți de monarhia franceză în revoluționarii violenți de la 1789.

Să observăm că aceste explicații conspirative nu lasă loc pentru hazard sau eroare. Dacă este vorba, de pildă, de comploturi criminale, victimele lor trebuie să sfârșească inevitabil prin a fi ucise sau grav rănite, ca în cazul atentatului din 1981

² Jon Austin, „David Icke explains his infamous theory why `Queen is a shape-shifting reptile`, <https://www.express.co.uk/news/weird/768800/David-Icke-queen-shape-shifting-lizard>

asupra Papei Ioan Paul al II-lea. Și, dat fiind că explicațiile conspirative apar întotdeauna *post factum*, efectul conspirației criminale sau revoluționare poate apărea ca ineluctabil. Este limpede de aici că o teorie a conspirației nu are resurse predictive, ci doar ambiții explicative, ceea ce, din punct de vedere popperian, este un nou indiciu de pseudo-știință. Desigur, statutul științific al teoriilor conspirației poate fi pus în discuție mai ales prin examinarea surselor lor – de cele mai multe ori, acestea se reduc la zvonuri sau la afirmații provenite de la autori necunoscuți, care circulă liber mai ales pe Internet.

Conspiraționismul se bazează de obicei pe o concepție deterministă despre lume, ce exclude consecințele neintenționate ale acțiunilor omenеști (efectele neintenționate ale unor atitudini și comportamente care pot fi interpretate ca produsele unor conspirații), posibilitatea de eroare a unui plan conspirativ sau libertatea agenților. Totul este planificat să se întâmple într-un anumit fel de un grup secret și nu poate exista eroare în aplicarea planurilor acestuia.

Rezistența la falsificare a teoriilor conspirației

Psihologul american John McHoskey a încercat să explice, într-un studiu din 1995, dificultatea de a falsifica teoriile conspirației. El a oferit deopotrivă susținătorilor și oponenților unei conspirații pentru asasinarea președintelui Kennedy aceleași argumente pro și contra unui scenariu conspirativ cu privire la tragicul incident și a anticipat corect că și unii, și alții, vor folosi aceleași enunțuri pentru a-și apăra propria poziție. McHoskey a explicat această posibilitate prin ceea ce se cheamă „asimilare părtinitoare” (*biased assimilation*). Aceasta înseamnă că este acceptată necritic orice informație favorabilă propriei poziții și este sever criticată și discreditată orice informație nefavorabilă³.

Falsificarea teoriei ar presupune, desigur, disponibilitatea de a accepta argumente care o contrazic, ca în exemplul clasic în care falsificarea enunțului „toate lebedele sunt albe” s-a produs atunci când s-a descoperit că există și lebede negre. Atitudinea părtinitoare față de o serie de argumente echilibrate, pro și contra unei conspirații, ar putea explica așadar rezistența la falsificare a teoriilor conspirației.

De obicei, atașamentul emoțional față de o mono-explicație conspirativă, care poate fi alimentat prin antipatia față de grupul despre care se presupune ca ar unelti conspirativ (de exemplu, americanii, rușii sau evreii) împiedică falsificarea teoriei, care este un proces critic și rațional. În folosirea politică a teoriilor conspirației, țapul ispășitor este ales de obicei dintre personajele sau grupurile care pot fi culpabilizate prin apelul la stereotipuri de genul „străinii ne vor răul” sau „dușmanii provin din afara țării”. Semnificativ, acest gen de teorii ale conspirației pot fi întreținute în raport cu mai multe feluri de presupuși dușmani externi, a căror identitate depinde de propria poziționare politică. Spre exemplu, în România de astăzi, PSD și Liviu Dragnea vorbesc de o conspirație occidentală împotriva României, care ar avea ca agenți multinaționalele, protestatarii anti-Guvern „finanțați de străini” și pe președintele Klaus Iohannis (un etnic german), în timp ce unii membri ai partidelor de Opoziție (PNL și USR) descriu o conspirație rusească ce l-ar avea ca agent pe Liviu Dragnea.

Un proces de falsificare a acestor teorii ale conspirației ar presupune, desigur, capacitatea de a accepta contra-argumente. De pildă, mișcarea #Rezist s-a născut dintr-o cultură a protestului civic, începând cu revoltele civice din 2012 – așadar, s-a

3 John W. McHoskey, 1995, „Case Closed? On the John F. Kennedy Assassination: Biased Assimilation of Evidence and Attitude Polarization”, *Basic and Applied Social Psychology* 17 (1995): 395-409

manifestat împotriva mai multor guvernări, dintre care unele erau mult mai pro-occidentale decât guvernarea PSD-ALDE. Sau, pentru a nuanța teoria conspirației rusești, deși există dovezi ale influenței mass-mediei rusești asupra celei din România și revista *Sputnik* elogiază constant acțiunile cu tentă anti-europeană ale Guvernului Dăncilă – prin urmare, ipoteza că mai multe interese ale lui Liviu Dragnea și ale PSD-ului converg cu cele rusești poate fi susținută –, politicienii din guvernarea actuală au și alte interese și dau semne că preferă, mai ales datorită avantajelor economice, să facă parte din clubul suveraniștilor europeni, mai degrabă decât din cel al sateliților Federației Ruse. Desigur, Viktor Orban și alți suveraniști europeni au la rândul lor clare afinități ideologice cu Vladimir Putin. Totuși, teoria după care întreaga ascensiune a suveraniștilor ar fi doar efectul unei conspirații rusești omite alte variabile semnificative, cum ar fi agendele liderilor politici individuali. De pildă, în cazul lui Liviu Dragnea, interesul de a controla prin interpuși justiția care l-a condamnat deja penal de două ori, care produce efectul unei încălcări tot mai grave a independenței magistraților și reprezintă o subminare a separației puterilor și a calității democrației, pare să fie principalul motor al politicii PSD, începând cu 2016. Chiar dacă amenințarea rusească este reală în Estul Europei, înclinația de a recurge la o mono-explicație conspiraționistă o hiperbolizează și omite alte variabile care descriu o realitate mai complexă.

Seducția psihologică a teoriilor non-falsificabile ale conspirației

Rezistența la falsificabilitate a teoriilor conspirației le transformă în explicații cauzale care dețin o aură de certitudine. Aderarea la acest gen de teorii, despre care am văzut deja că este necritică, presupune abdicarea de la o raționalitate științifică ce testează ori verifică ipotezele sau opiniile. Dar, în perioadele în care sporește anxietatea socială, economică sau politică, tocmai acest gen de teorii se dovedesc cele mai seducătoare, prin simplitatea și certitudinea răspunsurilor pe care le oferă, care „ordonează” haosul într-un mod irezistibil de simplu. Prin contrast, explicațiile complexe, care recurg la mai multe variabile, nu se bucură de aceeași cerere psihologică, pentru că nu oferă un remediu pentru anxietate.

De pildă, în Evul Mediu, răspândirea unor epidemii de ciumă în Europa era uneori interpretată ca efectul unei conspirații internaționale a evreilor împotriva creștinilor⁴. Non-falsificabilitatea acestei teorii a conspirației presupunea și refuzul de a admite că, întrucât mureau și evrei în timpul acestor epidemii, ar fi fost absurd ca evreii să încerce să amplifice răspândirea unei boli ale căror victime puteau deveni ei înșiși.

Conspiraționismul antisemit are o lungă istorie, dar, pentru a ilustra aderența emoțională la o teorie a conspirației ce presupune un complot evreiesc de proporții, voi aminti aici și scenariul care afirmă că Revoluția Bolșevică din 1917 ar fi fost organizată de un grup conspirativ evreiesc. Originea etnică evreiască a mai multor comuniști ruși, la fel ca unele asemănări structurale între mesianismul iudaic și mesianismul secular al comunismului marxist, au fost reduse la o mono-explicație cauzală conspiraționistă. Aderarea la această explicație a devenit facilă în contextul emoțional în care victimele comunismului și cei deposedați de statutul lor social și de proprietăți și-au găsit un tap ispășitor: un grup etnic care a putut fi demonizat entitativ. Ravagiile sociale, economice și psihologice ale totalitarismului comunist au favorizat așadar aderarea la un clișeu conspirativ care explica seducător de simplu, prin apelul la un mai vechi stereotip precum complotul evreilor, „de ce” în

4 Jewish History Sourcebook: The Black Death and the Jews 1348-1349 CE, <https://sourcebooks.fordham.edu/jewish/1348-jewsblackdeath.asp>

comunismul sovietic s-au petrecut atâtea lucruri dramatice care i-au lăsat pe oameni lipsiți de drepturi, libertăți și posesiuni.

Teoriile care explicau mai complex cum s-a ajuns la o revoluție comunistă în Rusia – o țară feudală pe care Marx și Engels nu o considerau pregătită pentru comunism, întrucât în Rusia nu avusese loc o acumulare a capitalului în mâinile burgheziei, care ar fi putut fi transferat în mâinile proletariatului – nu au avut în general aceeași atractivitate în țările din Europa de Est cucerite de Armata Roșie și transformate în țări comuniste după Al Doilea Război Mondial. De atunci, de altfel, ostilitatea față de evrei a fost concurată, în imaginarul colectiv al est-europenilor, de ostilitatea față de ruși. Vedem asta nu numai în graba actuală de a-l reduce pe Liviu Dragnea la marioneta lui Vladimir Putin, ci și în credulitatea față de scenariul conspirativ al „turiștilor sovietici” care ar fi tras focuri de armă și ar fi folosit simulatoare în decembrie 1989, în timpul Revoluției anti-comuniste din România. Indiferent câte probe se pot găsi pentru a susține inexistența unor asemenea agenți sovietici activi în timpul Revoluției din decembrie 1989⁵, imaginația colectivă preferă o explicație conspirativă simplistă și oarecum absurdă, conform căreia „vino-vatul” face parte dintr-o categorie detestată.

Seducția scenariilor conspirative este, așadar, amplificată de sentimentele de antipatie, teamă sau ură față de un anumit grup. Desigur, acest fapt psihologic este cunoscut și utilizat de o serie de strategii politici care consiliază lideri populști să emită mesaje care dezbină și sporesc tensiunile între diferite grupuri. Este populistă, de pildă, nu numai tactica de a invinui „soroșiții”, băncile și multinaționalele pentru toate problemele economice ale României, adoptată de PSD și Guvernul Dăncilă, ci și aceea de a transforma bugetarii și „asistații social” în țapii ispășitori ai tuturor insucceselor economice ale PSD, adoptată de o parte a Opoziției, în frunte cu PNL.

Surse ideologice ale conspiraționismului

Conspiraționismul nu reprezintă, desigur, o noutate în istorie. Modernitatea, cu tehnologiile ei avansate de comunicare, permite doar difuzarea mai rapidă, la o scară mai largă, a explicațiilor conspirative. Dar conspirațiile sunt vechi în istorie, având origini intelectuale mult înainte de epoca modernă. Diferența față de perioada pre-modernă este că, dacă în trecut conspirațiile erau de multe ori private, începând cu marxismul și fascismul, care au inspirat regimuri politice totalitare în secolul XX, ele au devenit publice și politice.

După Eric Voegelin, voința de a înlocui realitatea cu o fantezie provine dintr-un *libido dominandi* sau un apetit pentru dominație ce are rădăcini în curente de gândire gnostică⁶. Lucrarea mai recentă a lui Jonathan Kay, *Among the Truthers*, abordează patologia conspiraționismului care a înflorit în America după 11 septembrie 2001, susținând că ambiția gnostică de a înlocui realitatea cu o teorie a fost recent adoptată de un număr tot mai mare de oameni. În opinia lui Kay, conspiraționismul în general „amenință fundamentele intelectuale ale raționalismului prin erodarea presupunerii, pe care ne bazăm în mod obișnuit, că locuim cu toții în aceeași realitate”⁷. Conspiraționistii prezintă o altă ordine a realității, paralelă cu cea pe care o putem reconstrui în mod rațional. Prezența tot mai insistentă a conspiraționismului în politică este simultană, de aceea, cu așa-numita epocă a „post-adevărului” și a „faptelor alternative”.

5 Andrei Ursu, Mădălin Hodor, Ronald O. Thomasson, 2018, „Cine a tras în noi după 22?”, *Noua Revistă de Drepturile Omului* 4 (2018).

6 Eric Voegelin, *Science, Politics, and Gnosticism* (Washington DC: Regnery, 1959, 1968), 76.

7 Jonathan Kay, *Among the Truthers: A Journey through America's Growing Conspiracist Underground* (New York: Harper Collins, 2011), 221.

Nu este deloc surprinzător, în raport cu regimurile politice care au adoptat iraționalitatea în istoria europeană mai recentă, că Jonathan Kay corelează ascensiunea conspiraționismului în politică mai ales cu fascismul și comunismul – ambele recurgând la teoria că un grup de oameni (evreii sau capitaliștii) ar fi fost responsabili de o conspirație împotriva poporului (*Volk*) sau a proletariatului. Kay detectează această teorie a conspirației atât în scrierea lui Hitler, *Lupta mea (Mein Kampf)*, cât și în *Capitalul* lui Marx.

În Statele Unite, conspiraționismul ar avea, după Kay, alte surse ideologice decât în Europa, și anume „curentul apocaliptic religios, populismul politic și dezvoltarea tehnologică rapidă”⁸. Dar această combinație a produs, constată autorul, același gen de consecințe ca în Europa. Astfel, atât în Europa, cât și în Statele Unite, au proliferat scrierile care au demonizat niște elite ce ar conspira împotriva maselor, ceea ce a încurajat globalizarea populismului politic bazat pe teorii ale conspirației.

Kay consideră că lucrarea paradigmatică, ce oferă un tipar (*blueprint*) general al teoriilor conspirației, este *Protocoalele înțelepților Sionului*. În această scriere regăsim, crede el, toate elementele caracteristice teoriilor conspirației: singularitatea, adică „nevoia de a imputa toate relele unei singure surse atotputernice”⁹, răul nelimitat, lăcomia, hiper-competența și logica lui *cui bono*. Sursa singulară a răului nelimitat este un grup secret privit ca o „diaboligarhie”, care are atât capacitatea, cât și voința de a comite nenumărate fapte rele pentru a-și atinge obiectivele politice egoiste și malefice. Asemenea grupuri pot fi evreii și masonii, dar și, în Statele Unite, Consiliul pentru Relații Externe (*Council on Foreign Relations*), grupul Bilderberg sau grupul neo-conservatorilor (grupul „neo-cons”) care ar fi pus la cale atacul de la 11 septembrie 2001 pentru a avea un pretext pentru ca SUA să invadeze ulterior Irakul.

Asemenea grupuri ar dori în mod lacom, în viziunea conspiraționiștilor, să controleze resurse, care sunt fie materializate în aur, ca în trecut, fie în petrol, ca în zilele noastre¹⁰. Diaboligarhii ar fi niște genii ale răului, atât de experți în arta de a face răul în mod inteligent și disciplinat încât l-ar face invidios și pe Machiavelli. Evident, acești experți conspirativi ar fi beneficiarii financiari și politici ai propriei cabale, conform logicii lui *cui bono*.

O presuposiție a tuturor teoriilor conspirației este că o tragedie se produce întotdeauna intenționat, ca urmare a planului unui grup de beneficiari. O premisă a acestui gen de teorie este că nici un efect nu este neintenționat sau că determinismul este absolut. A refuza consecințele neintenționate ale acțiunilor omezești înseamnă și că unica sarcină a teoriei politice este să explice ceea ce s-a întâmplat deja, fără capacitatea de a norma ceva nou și diferit sau de a formula predicții.

Kay explică receptivitatea unor „istorici ratați” față de teorii ale conspirației prin disonanța cognitivă între evenimentele istorice reale și propria lor ideologie. Un alt tip de oameni care poate adera la conspiraționism este, în raport cu observațiile sale, cel al sofiștilor care încearcă mereu să aibă dreptate și să fie mai presus de ceilalți, discutând despre evenimente tragice, precum atacul terorist de la 11 septembrie 2001, în termenii pur logici ai unei dezbateri de idei.

O precondiție psihologică a gândirii gnostice indicată de Voegelin este o frustrare sau o insatisfacție fundamentală în raport cu propria situație, care „poate fi atribuită faptului că lumea este în mod inerent prost organizată”¹¹.

Orice gnoză este dualistă, folosind un contrast puternic între grupul celor care cred în teoria conspirației și ceilalți, care nu cred, nu doar pentru că ar fi prost

8 Jonathan Kay, *Among the Truthers*, 33.

9 Jonathan Kay, *Among the Truthers*, 73.

10 Jonathan Kay, *Among the Truthers*, 85.

11 Eric Voegelin, *Science*, 64.

informați, ci și din cauza unei deficiențe mintale¹². O spune și Chip Berlet, care adaugă nevoia teoreticienilor conspirației de a demoniza grupul presupus conspirativ prin transformarea lui într-un țap ispășitor, recurgând la o mono-explicație ce omite complexitatea cauzelor reale ale tragediilor sau ale nedreptăților din societate¹³.

Conspirațiile omit, așadar, o serie de detalii care compun o descriere obiectivă, generalizând subiectiv niște interpretări bazate pe date mai mult sau mai puțin fictive, ce presupun o intenție malefică, dar nu exclud, pentru a fi credibile, un element de adevăr. De pildă, scenariul conspirativ al actorilor care au pledat pentru Brexit a fost că Uniunea Europeană ar folosi abuziv resursele britanice, împiedicând dezvoltarea mai accelerată a economiei din Regatul Unit. Elementul de adevăr invocat de propagandiștii pentru „Leave” a fost existența reală a imigranților, a căror „invazie” a fost pusă pe seama presiunilor Uniunii Europene de a-i accepta pe teritoriu britanic. Confuzia totală ce a urmat cu privire la Brexit, în principal din cauza deciziilor contradictorii ale Parlamentului britanic, a fost explicată de aceiași propagandiști tot prin culpabilizarea țapului ispășitor de la Bruxelles. În mod similar, președintele Donald Trump a explicat acordul climatic de la Paris (2015), din care SUA s-au retras în 2017, ca pe o conspirație globală de a încetini dezvoltarea economică a Statelor Unite.

Atunci când se impune în discursul politic dominant un scenariu conspirativ, în locul unei descrieri obiective a faptelor, se observă și o deteriorare a calității democrației: o parte din mass-media se angajează în concertul conspiraționist și cetățenii se lasă tot mai ușor convinși, din cauza persuasiunii presei și a site-urilor de Internet ale conspiraționiștilor, de teorii paranoice ale conspirației prin care politicieni populiști de la putere răspândesc convenabil ura și minciuna, în detrimentul informației corecte și obiective.

Vedem acest fenomen și în democrațiile mai fragile din Estul Europei în care politica mai multor guverne populiste se bazează în prezent pe apelul la teorii ale conspirației. În Polonia, de pildă, partidul conservator Lege și Justiție (PiS) aflat la putere susține o serie de teorii ale conspirației europene împotriva Poloniei, care este idealizată ca un leagăn al sfințeniei și moralității catolice pure amenințat de perversitatea vest-europenilor. În Ungaria, partidul conservator Fidesz și liderul său, premierul Viktor Orban, sunt de asemenea angajați în răspândirea oficială a unor teorii ale conspirației anti-Soros și anti-UE. În România, partidul pretins social-democrat PSD, care guvernează împreună cu partidul pseudo-liberal ALDE, folosește canalele mediatice ale posturilor de televiziune Antena 3 și România TV pentru a difuza o serie de știri false și teorii ale conspirației, de obicei îndreptate împotriva „soroșiștilor”, multinaționalelor, băncilor și președintelui Klaus Iohannis. De pildă, după ce Guvernul PSD-ALDE a încheiat proiectul legii bugetului pe 2019 cu o întârziere de aproape trei luni și legea a fost respinsă în prima ei formă de președintele Iohannis, care a sesizat Curtea Constituțională cu privire la modul în care a fost adoptată și la conținutul său normativ, PSD a răspândit, cu ajutorul canalelor de televiziune mai sus-amintite, scenariul că președintele Iohannis este împotriva bunăstării copiilor și pensionarilor, întârziind în mod calculat legea bugetului care le-ar asigura mărirea de alocații și de pensii.

Întrebarea privind atacul public și politic la raționalitate prin teorii ale conspirației găsește la Jonathan Kay un răspuns în Cartea a IX-a a Republicii lui Platon, în care este prezentat celebrul mit al peșterii. Oamenii preferă încă să

¹² Eric Voegelin, *Science*, 215.

¹³ Chip Berlet, *Toxic to Democracy: Conspiracy Theories, Demonization, and Scapegoating* (Somerville, MA: Political Research Associates, 2009), 4-5

„locuiască”, crede el, în peștera în care nu au acces la adevăr și la informație corectă, ci doar la „umbre” și interpretări. Kay consideră că Internetul favorizează răspândirea globală a acestui fenomen. Mai departe, raționalitatea epistemică este relativizată, în optica sa, și cu ajutorul deconstructivismului ce înlocuiește obiectivitatea cu interpretarea subiectivă. Kay adaugă aici și tendința de a valoriza o agendă activistă, care urmărește împuternicirea diferitelor grupuri defavorizate în istorie, mai mult decât adevărul obținut printr-o cercetare obiectivă, și care este răspândită în învățământul universitar occidental de astăzi.

Mai devreme sau mai târziu, concluzionează el, această cultură a deconstrucției și activismului ce încurajează „corectitudinea subiectivă”, în detrimentul „erorii obiective”, avea să conducă la apariția conspiraționismului în conținutul programei predate la universități, înlocuind de pildă datele istorice cu interpretări contrafactuale considerate la fel de plauzibile¹⁴. Totuși, deși s-ar părea că o asemenea concluzie este favorabilă tezei că receptivitatea față de teorii ale conspirației este mai mare la dreapta spectrului politic, adică în rândul conservatorilor, în realitate zonele extremiste ale stângii și dreptei împărtășesc afinitatea pentru conspiraționism¹⁵. De pildă, teoria conspirației neo-conservatorilor care ar fi pus cale atacul de la 11 septembrie 2001 pentru a avea un motiv să atace Irakul este produsul unor fabricanți de comploturi fictive din zona extremei stângi.

La ora actuală, pretutindeni în lume conservatorii par mai receptivi la conspiraționism – adică tocmai acei oameni care nu sunt atrași de deconstrucție și au de obicei o atitudine ostilă față de corectitudinea politică. De aceea, ipoteza lui Kay că educația post-modernă i-ar predispune, de una singură, pe oameni să adere la teorii ale conspirației nu rezistă. De pildă, britanicii din mediul rural care au votat „Leave” la referendumul pentru Brexit și americanii mai slab educați care au votat cu Donald Trump sunt în general mult mai conservatori decât globaliștii liberali care s-au opus Brexit-ului și, respectiv, decât cei care au votat cu Hillary Clinton în 2016. Acești conservatori occidentali par să aibă totuși o nevoie puternică de a-și explica insatisfacțiile sociale și economice prin teorii ale conspirației livrate generos de politicieni ca Donald Trump sau Nigel Farage.

Demonologia și limbajul dualist apocaliptic la care recurg de obicei politicienii populiști pentru a se legitima invocă presupusele intenții și acțiuni malefice ale țărilor ispășitori creați prin teorii ale conspirației. Iar raționalitatea ideologiei conservatoare nu este deloc același lucru cu raționalitatea științifică expusă de Karl Popper. În plus, așa cum vedem, acest tip de raționalitate este mereu expus ilogicii și iraționalității discursului populist, bazat pe trezirea fricilor și urilor de o alteritate demonizată. Conservatorii nu numai că nu se află nici ei în exteriorul peșterii lui Platon, dar pot fi și manipulați mai ușor să voteze cu candidați care le-ar oferi protecție împotriva unor dușmani imaginați sau hiperbolizați.

La fel ca în peștera lui Platon, „umbrele” adevărului pornesc, pentru toți cei receptivi la teorii ale conspirației, de la ceva care e în parte adevărat. De pildă, teoriile conspirației teroriste se bazează pe niște amenințări reale din partea unor grupuri insurgente, dar le amplifică dimensiunile, atribuindu-le fictiv un rol mult mai mare decât cel pe care îl au în realitate¹⁶. Ficțiunea conspirativă dobândește veridicitate datorită elementelor de adevăr pe care le conține și popularitate pe baza urilor și temerilor pe care le stimulează.

14 Jonathan Kay, *Among the Truthers*, 260-1.

15 Chip Berlet, *Toxic to Democracy*, 3-4.

16 Chip Berlet, *Toxic to Democracy*, 5.

Concluzii

Recursul la teorii ale conspirației și la demonologia fabricată cu ajutorul lor pare să fie o caracteristică constantă a efortului de legitimare a politicienilor populiști de astăzi. Faptul că aceste teorii avansează scenarii non-falsificabile, ce au o aură de certitudine și culpabilizează personaje sau grupuri detestate este seducător pentru cei care nu tolerează „haosul” psihologic sau disonanța cognitivă.

Deși este clar că fenomenul conspiraționismului de masă a apărut pe fundalul unui curent anti-raționalist și subiectivist, fiind favorizat de accesul la Internet și rețele sociale, nu se poate susține că o anumită orientare politică (liberală, progresistă și deconstructivistă, pe de o parte, sau conservatoare, pe de altă parte) i-ar predispune prin ea însăși pe indivizi să adere la explicații conspirative. Dacă în prezent se poate constata că mai curând conservatorii susțin demagogi ce simplifică apocaliptic realitatea și demonizează elitele progresiste, teoriile conspirației sunt deseori cultivate și în zona extremei stângi. Înclinația psihologică de a crede în explicații simpliste ale propriilor insatisfacții sociale și economice care culpabilizează anumite personaje sau grupuri pentru tot ce e resimțit ca frustrant sau ostil propriei concepții despre lume, care este de multe ori exploatată cinic de demagogi, pare să fie o cauză mai certă a succesului de care se bucură conspiraționismul și demonologia sa aferentă, în democrațiile de azi.

BIBLIOGRAFIE

Karl Raimund Popper, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge* (London and New York: Routledge, 1963, 2002)

John W. McHoskey, 1995, „Case Closed? On the John F. Kennedy Assassination: Biased Assimilation of Evidence and Attitude Polarization”, *Basic and Applied Social Psychology* 17 (1995): 395-409

Andrei Ursu, Mădălin Hodor, Ronald O. Thomasson, 2018, „Cine a tras în noi după 22?”, *Noua Revistă de Drepturile Omului* 4 (2018)

Eric Voegelin, *Science, Politics, and Gnosticism* (Washington DC: Regnery, 1959, 1968)

Jonathan Kay, *Among the Truthers: A Journey through America's Growing Conspiracist Underground* (New York: Harper Collins, 2011)

Chip Berlet, *Toxic to Democracy: Conspiracy Theories, Demonization, and Scapegoating* (Somerville, MA: Political Research Associates, 2009)